GRT
Golden Research Thoughts
ISSN: 2231-5063 Impact Factor : 4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 6 | December - 2016

उमरेड तालुक्यातील रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांच्या आर्थिक समस्यांचे अध्ययन

डॉ. गजानन गोपालराव बाबडे
नुतन आदर्श कला, वाणिज्य व म. ह. वेगळ विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड

साराशं

प्रस्तुत अध्ययनातून प्राप्त परिणामांवरून वरील बाबींची माहिती उघडकीस येऊन या परिणामांचा उपयोग रोजंदारी तत्वावर काम करणारे असंघटीत कामगारा करिता कल्याणकारी उपाययोजना आखण्यात होऊ शकेल. त्याचप्रमाणे मालक किंवा व्यावसायिकांचे लक्ष कामगांराच्या समस्यांकडे वेधून घेता येऊ शकेल. तसेच त्यांच्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीचा अंदाज येऊन त्यात कशा प्रकारे सुधारणा करता येऊ शकेल व त्यातील कोणते घटक कामगांराच्या सर्वांगिण विकासात महत्वपूर्ण राहतील याचा आढावा घेता येईल. कौटुंबिक जीवनात त्यांना येणाऱ्या समस्या व यावर प्रभाव करणारे विविध घटक याची माहिती प्राप्त होऊन सामाजिक कल्याण प्रक्रियेत या माहितीचा उपयोग करून घेता येईल. याच

अनूषंगाने संशोधनकर्त्याने खालील विषय संशोधना करिता निवडण्याचे ठरविल आहे.

प्रस्तावना

भारताच्या प्राचीन ऋषीमुनींनी वेद आणि पुराण यामध्ये स्त्रियांचे महत्त्व, भूमिका आणि त्यांचे योगदान याबाबत खुलासेवार वर्णन केले आहे. या काळात समाजातील विविध क्षेत्रात स्त्रियांच्या कार्याची एक अमीट छाप होती. त्यांना मान-सन्मानाने वागविले जात असे. परंतु हळू-हळू परिस्थिती बदलत गेली. सद्यस्थितीत भारतीय समाज व्यवस्थेत मात्र स्त्रियांना पुरूषांच्या मानाने दुय्यम स्थान दिले जाते. कारण वर्तमान समाज व्यवस्था ही पुरूष प्रधान आहे. यामध्ये कुटूंबाच्या हितांचे निर्णय घेण्याची आणि आर्थिक व्यवहारांची जबाबदारी सामान्यपणे पुरूषांचीच असते. म्हणून स्त्रियांच्या कल्याणाचे बहुतेक सर्वच निर्णय पुरूषच घेत असतात. त्यामुळे सद्यस्थितीत उद्योग, व्यवसाय, तंत्रज्ञान, प्रशासन, कृषी, शारीरिक कष्टांची कामे अशा सर्वच क्षेत्रात स्त्रियांचा सहभाग असला तरी त्यांच्या आपल्या स्वत:च्या मर्यादामुळे त्यांचे आर्थिक योगदानाचे प्रमाण मर्यादितच असते. म्हणून देशातील विविध क्षेत्रांच्या आर्थिक व्यवहारात स्त्रियांची भूमिका केवळ दुय्यम आणि गौणच नसून ती पुरूषावलंबी सुद्धा आहे. वर्तमान समाज व्यवस्थेत प्रत्येक व्यक्तीचे स्थान हे तिच्या अर्थार्जन करण्याच्या क्षमतेवर अवलंबून असते. त्यामुळेच स्त्रियांना पुरूषांच्या तुलनेत दुय्यम स्थान मिळते. म्हणुनच भारतीय समाजव्यवस्थेत घर आणि मुले सांभाळण्याची जबाबदारी मुख्यत: स्त्रियांचीच समजली जाते. अशा परिस्थितीत देशातील बहूतेक स्त्रिया आपल्या कौटुंबिक गरजा आणि आर्थिक अडचणी सोडविण्यासाठीच केवळ नाईलाजाने रोजगारासाठी घराच्या बाहेर पडतात. म्हणूनच स्त्रियांना सामान्यपणे रोजगारातील कमी कौशल्याचा, कमी दर्जाचा आणि वारंवार करावा लागणारा कामाचा भाग दिला जातो. म्हणूनच त्यांना कामाचा कमी आर्थिक मोबदला दिला जातो. विविध क्षेत्रात विविध प्रकारची प्रगती आणि सुधारणा झाल्या असल्यातरी उत्पादन कार्यात आजही स्त्रियांना रोजगारातील सहायक स्वरूपाचीच भूमिका वठवावी लागते. तरी पण सद्यस्थितीत राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेतील सर्वच क्षेत्रात स्त्री श्रमिक

काम करतांना दिसून येतात.

आपल्या देशात 'असंघटित कामगार' हा व्यापकार्थी शब्द वेगवेगळ्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्त्री-पुरूष कष्टकऱ्यांच्या संदर्भात वापरला जातो. पापड लाटून अथवा बिड्या वळून पोट भरण्याचे 'घरस्थित' (होमबेस्ड) काम असेल किंवा ठेल्यावर, रस्त्यावर भाजीविक्रीचा स्वयंरोजगार किंवा छोट्या घरगुती उद्योगांमधला कामगार तसेच शेतमजूर, बांधकाम मजूर, घराघरांतून धुणे-भांडी करणाऱ्या घरकामगार आणि अनेक इतर किरकोळ मजुरी करणारे सर्वच 'असंघटित' आहेत. 'संघटित' क्षेत्रात काम करणाऱ्या इतर कामगारांप्रमाणे भारतातील कामगारवर्गाने प्रंचड लढयातून मिळवलेला किमान वेतन कायदा, फॅक्टरी कायदा इत्यादी कामगार कायदे किंवा कायद्याने बहाल केलेल्या मातृत्व लाभांश, भविष्य निर्वाहनिधी, ग्रॅजुईटी इत्यादी कल्याणकारी योजनांचा त्यांना फायदा मिळत नाही.

'असंघटित' हा शब्द अनेक वेळा 'अनौपचारिक (इनफॉरमल) शब्दाला समांतर पद्धतीने वापरला जातो. 'अनौपचारिक' अशा उद्योगधंद्याना संबोधण्यासाठी वापरला जातो. जे कोणत्याही प्रकारच्या प्रचलित औद्योगिक कायद्यांच्या चौकटीत (उदाहरणार्थ, कंपनी कायदा) काम करीत नाहीत. हे खरे आहे की, एरवाद्या 'अनौपचारिक' उद्योगात 'असंघटित'/'अनौपचारिक' कामगार काम करीत असणार, परंतु आपण हे विसरता कामा नये की आजच्या जागतिकीकरणाच्या कालखंडात अनेक 'औपचारिक' उद्योगांमध्ये सुद्धा 'असंघटित' कामगार कामाला ठेवले जातात. किंबहुना या क्षेत्रातील रोजगाराला अधिकाधिक असंघटित स्वरूप येण्याची प्रक्रिया चालू आहे. कँटिन चालवण्यासाठी, कंपन्या व परिसराची साफसफाई, त्यातील बागकाम इत्यादी सेवा पुरवण्यासाठी आज मोठया प्रमाणात कंत्राटी कामगारांचा वापर केला जातो. शाळांमध्ये 'शिक्षणसेवकां' ची किंवा सरकारी योजनांची अमंलबजावणी करण्यासाठी अंगणवाडी अथवा 'आशा' सेविकांची अल्प मानधनावर नेमणूक किंवा बाहेरून काम करून घेण्याची ('आउटसोर्सिंग') पद्धत हे सर्व एका अर्थाने 'असंघटित' मजूरच आहेत. तेव्हा भारतातील असंघटित क्षेत्र किती गुंतागुंतीचे आहे हे लक्षात येईल. महत्त्वाचा मुद्दा असा आहे की, या सर्व कामगारांचे मोठया प्रमाणात विविध प्रकारे शोषण चालू आहे आणि देशातील सर्वात वंचित घटकात ते मोडतात.

हाच उपेक्षित घटक भारताचे ६० टक्के उत्पादन तयार करतो असा अंदाज आहे. आपल्या देशातील एकूण कामकरी जनतेचा विचार केला, तर अंदाजे ९५ टक्के लोक म्हणजे सरासरी ३५-४० कोटी असंघटित कामगार आहेत. देशातल्या स्त्री कामगारांपैकी बहुसंख्य म्हणजे साधारणपणे १२-१४ कोटी असंघटित क्षेत्रात कामाला आहेत. २८-३० कोटी असंघटित कामगार ग्रामीण भागात काम करतात व त्यातले २२ कोटी कामगार शेतीशी निगडित व्यवसायात आहेत. त्यांपैकी आठ-नऊ कोटी स्त्रिया आहेत. साधारणत: सात-आठ कोटी कामगार शहरांमध्ये काम करत आहेत. एवढया मोठया संख्येने असणाऱ्या आणि उत्पादनातील मोठा वाटा उचलणाऱ्या या क्षेत्रात काम करणाऱ्यांच्या वाट्याला मात्र प्रचंड दारिद्र्य आहे. त्यांची स्थिती सुधारणे म्हणजे देशातल्या राज्यकर्त्या वर्गाची एक घटनात्मक जबाबदारी आहे, असा दृष्टिकोन घेण्याची गरज आहे. तरच त्यांच्या परिस्थितीत काही फरक पडू शकेल.

संशोधनाचे उद्देश

१. उमरेड तालुक्यातील रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांच्या आर्थिक समस्यांचे अध्ययन करणे.

असंघटीत कामगारांच्या आर्थिक समस्या दर्शक सारणी :-

उमरेड तालुक्यातील रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांच्या आर्थिक समस्यांचे अध्ययन करत असता प्रत्येक रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांच्या कुटुबांवर कर्ज असल्याचे समजले. हे कर्ज त्यांनी कोणकोणत्या कारणांसाठी घेतले? हे अभ्यासने क्रम प्राप्त आहे. कर्जाची कारणे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला असता पुढील आकडेवारी प्राप्त झाली.

अ. क्र.	विवरण	संख्या	प्र. प्रमाण
१.	घर बांधणी, दुरूस्ती, खरेदी	२७	९%
२.	लग्न, बारसे, वाढदिवस,तेरवी, श्राध्द	३६	१२%
३.	आजारपण	४२	१३.८६%
४.	अन्न व वस्त्रांसाठी	४०	१३.४३%
५.	व्यापार व व्यवसाय	४१	१३.७२%
६.	जुगार, सट्टा, लॉटरी	२३	७.७१%

७.	व्यसनां साठी	३०	९.८५%
८.	मुलांच्या शिक्षणासाठी	२२	७.४३%
९.	इतर कारणांसाठी	३९	१३%
	एकूण	३००	१००%

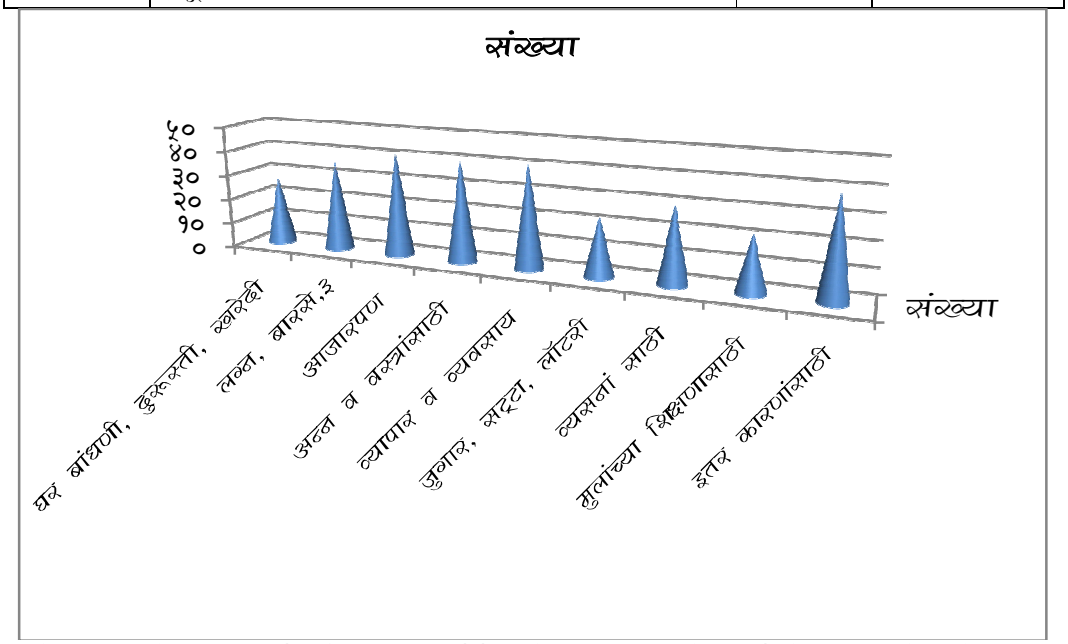

वरील सारणीवरून असे निदर्शनास येते की, घर बांधणी, खरेदी, दुरूस्तीसाठी ९%, मुलांच्या शिक्षणासाठी ७.४३% कर्ज घेणारांचे प्रमाण कमी असून त्या तुलनेत सामाजिक कार्यासाठी १२.००%, कर्ज फेडण्यासाठी व इतर कारणांसाठी १३.१४% कर्ज घेतले. आहे. आजारपणासाठी १३.८६% तर जुगार, लॉटरीसाठी ७.७१%, व्यसनांसाठी ९.८५% या अनावश्यक कारणांसाठी उमरेड तालुक्यातील रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांनी कर्ज घेतले आहे. मुलभूत गरजा पूर्ण करण्यासाठी सुद्धा १३.४३% लोकांना कर्ज घ्यावे लागले आहे. हे विचार करण्यासारखे आहे. व्यापार, व्यवसायासाठी १३% कामगारांनी आर्थिक कर्ज घेतलेले आहे.

निष्कर्ष

उमरेड तालुक्यातील रोजंदारी तत्वावर काम करणाऱ्या कामगारांच्या आर्थिक समस्याचा अभ्यास करतांना असे आढळून आले की उत्तरदात्यांची स्थिती समाधानकारक असली तरी फारशी चांगली नाही. त्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा पाहिजे तितका उंचावलेला नाही त्यांमुळे उत्तरदात्याच्या आर्थिक परिस्थितीचा परिणाम सामाजिक जीवनावर विशेष झाला असे आढळून येते. कामगारांनी विशिष्ट कारणासाठीच कर्ज घेतात असे नाही. कर्जाची शक्य जेवढी कारणे असू करतात. त्यासर्व कारणांसाठी त्यांनी कर्ज घेतल्याचे दिसून येते. प्रत्येकांच्या समस्या भिन्न भिन्न स्वरूपाच्या आहेत. पण आर्थिक समस्या या सर्वांच्या आहेत.

संदर्भ सूची

१) अळतेकर ए. एस. 'द पोझिशन ऑफ वुमेन इन हिंदू सिव्हिलायझेशन', नवी दिल्ली, १९६२.
२) अनंतराम शरयू, वडसे उमा – 'भारतीय समाजातील स्त्रियांचे स्थान', पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई १९९७.
३) आंबर्डेकर ना. श., पाटील ज. फा. –'भारतीय कामगार समस्या व कामगार विधान' ,प्रकाशन महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती, विजयनगर, पुणे, १९७९
४) कऱ्हाडे, बी. एम. शास्त्रीय संशोधन पद्धती, पिंपळापूरे ॲण्ड कं. पब्लीशर, नागपूर, २०११
५) काळदाते सुधा – "औद्योगिक समाजशास्त्र", नाथ प्रकाशन, औरंगाबाद, १९८२
६) गुप्ता पद्मिनीसेन – 'वुमेन्स वर्क्स ऑफ इंडिया' आशिया पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई, १९६०

७) नाडगोंडे गुरूनाथ – 'औद्योगिक समाजशास्त्र' कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, विजयनगर, पुणे, ३०, २०००.
८) पाटील, जे. एफ., पठाण, के. जी., ताम्हणकर, पी. जे. व यादव, एस. बी., अर्थशास्त्रीय संशोधनाची तोंड ओळख, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, २०१२
९) फुले सुशीला – 'कामगार स्त्री', संवेदन प्रकाशन, औरंगाबाद, २००२.
१०) बोधनकर, सु., अलोणी, वि. व कुलकर्णी, मृ., सामाजिक संशोधन पध्दती, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, पहिली आवृत्ती १९९३
११) भांडारकर, पु. ल. – सामाजिक संशोधन पद्धती, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ,(दत्तराज प्रकाशन), नागपूर, १९७६